

**DUKKAKLI EKIN-MOSH (PHASELUS AUREUS PIPER.) –
MORFOLOGIYASI**

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich., q.x.f.f.d (PhD)

FarDU Mevachilik va sabzavotchilik kafedrası mudiri

Xaliljonov Dilshodjon Musojon o‘g‘li

FarDU UMS qo‘shma fakulteti Anorchilik ta‘lim yo‘nalishi

4-bosqich talabasi

Email; idrisovhusanzon@gmail.com

Annotatsiya; Ushbu maqolada qimmatbaho ekin yani dukkakli ekin moshning morfologik xususiyatlari to‘g‘risida ma‘lumotlar keltirilgan bo‘lib, bu etishtirish texnologiyasini ishlab chiqishda katta ahamiyatga egadur.

Kalit so‘zlar; mosh, loviya, morfologiya, ildiz, barg, poya, urug, dukkak,

Mosh (*Phaseolus aureus*) dukkakdoshlar oilasiga mansub bir yillik dukkakli ekin. Loviya turlaridan biri. Xindiston, Xitoy va Eron kenja turlariga bo‘linadi. Moshning vatani Janubiy –G‘arbiy Osiyo. Milloddan avvalgi 4-3 ming yil oldin ekila boshlangan. Hozirda Markaziy Osiyo, Hindiston, Pokiston, Afg‘oniston, Eron, Xitoy, Yaponiya va boshqa mamlakatlarida ekiladi.

Mosh – loviyaning bir turi bo‘lganligi uchun uning sistematikasi loviya asosida ko‘rib chiqiladi.

Phaseolus ning 200 dan ortiq turi bo‘lib, shulardan 20 turga yaqini madaniy, ekin sifatida foydalaniladi, qolganlari yovvoyiy turlaridir.

Kelib chiqishi bo‘yicha turlar ikki (Amerika va Osiyo) geografik guruhga bo‘linadi. Amerikali guruhga quyidagi keng tarqalgan turlar kiradi: oddiy loviya (*Phaseolus vulgaris* L) poyasi tuk yoki chirmashadigan. Dukkagida 3-5 urug‘ bo‘ladi. 1000 urug‘ vazni 200-400 g. Urug‘ rangi turlicha, oqdan to‘q sariqqacha; ko‘p gulli

(*Phaseolus multiflorus* Lam) uzun chirmashadigan poyasi, oq va qizil gullari, yirik urug‘lari bor. 1000 urug‘ vazni 700-1200 g; o‘tkir bargli (*Phaseolus lunatus acatifolus* Gray L) tuksimon shaklida, keng, qisqa, yassi, dukkaklarida 2-3 urug‘lari bor, tez yoriladi. Lima loviyasi-(*Phaseolus lunatus* L)- bir va ko‘p yillik shakllari mavjud. Gullari mayda, dukkagi keng, yassi, 2-3 don bo‘ladi. Doni yirik, oq rangli, goho boshqa rangda bo‘ladi. Osiyo loviyalaridan ko‘p tarqalgani:

Osiyo loviyasi yoki mosh (oltinsimon loviya, mungo loviyasi, mungo dukkagi, vigna moshi deb ham nomlanadi)-*Ph.aureus* Pip, adzuki-ph *angularis* Willch, sholisimon loviya *Ph. calcaratus* Piper-hisoblanadi. G.M.Popova *Ph. aureus* turini 3 ta kenja turga ajratadi: 1. *s.sp.indicus* G.Pop.- dukkaklari juda ham nozik, dukkaklar bo‘yining uzunligi 7 smgacha va eni 0,3-0,5 sm bo‘lib, doni mayda, 1000 dona don og‘irligi 15-30 g. keladi. O‘rtapishar va kechpishar shakllari mavjud. Ular asosan Hindistonda tarqalgan. Bunday mosh kenja turi vakillarining asosiy poyasi mustahkam va to‘g‘ri turuvchi shaklga ega bo‘lib, hosilini kombaynda yig‘ib olishga juda qulay hisoblanadi; 2.*s.sp.chinensis* Q.Pop.- dukkagi katta, 9-17 sm uzunlikda, yo‘g‘on (10 mm.gacha); urug‘i ham katta.

Tezpishar Xitoy va Uzoq Sharq mamlakatlarida tarqalgan. Sobiq Ittifoq mamlakatlari uchun ushbu kenja tur bebaho turlar sirasiga kiradi.; 3 *s.sp.iranicus* G.Pop.- dukkagi o‘rtacha uzunlikda, uning uzunligi 7-8 sm bo‘lib, 1000 dona don og‘irligi 35-38 g.

O‘rtapishar, O‘rta Osiyo mamlakatlarida, Afg‘oniston va Eronda keng tarqalgan. O‘simligi yerga yoyilib o‘sadi. Mosh mezofit o‘simligi bo‘lib, o‘zini-o‘zi changlatadi.

Mosh (*Phaseolus aureus* Piper.) - bir yillik o‘tsimon o‘simlik. **Ildizi.** O‘simlik o‘q ildiz bo‘lib, baquvvat rivojlangan. Utuproqda 110-140 smgacha chuqurlikda o‘sadi, ammo ildizning asosiy qismi xaydalma qatlamda tarqalgan. Mosh o‘simligining xarakterli xususiyati shundaki, bu o‘simlikni har qanday tuproq sharoitida o‘stirilganda ham uning ildizlarida havodagi erkin azotni o‘zlashtiruvchi tuganak bakteriyalar tabiiy shakllanadi, tuproqdagi namlik ChDNS nisbatan 65-70

foiz xolatda bo‘lganda tuganak bakteriyalar shakllanishi uchun eng maqbul bo‘ladi va har tup o‘simlikda shakllangan tuganak bakteriyalarning soni o‘rtacha 80-88 donani tashkil qiladi. Shuningdek, mosh o‘stirilgan tuproqlardagi ang‘iz va ildiz qoldiqlari bilan 2,12% azot, 0,88% fosfor, va 2,65% kaliy ozuqa elementlari tuproqqa qaytib, uning unumdorligini tiklashga yordam beradi.

Poyasi. Poyasi dumaloq ko‘rinsada, qirrali. O‘sish davrining boshidan shonalashgacha tik, so‘ng chirmashib yoki yarim yotib o‘sadi. Bo‘yi 30-130 sm gacha bo‘lib, o‘rtacha 50-60 sm, yaxshi shoxlanadi. Yon shohlar yoyiq yoki tarvaqaylagan holda bo‘ladi. Poyasi katta maydonni egallashi tufayli mexanizatsiya yordamida yig‘ishtirish og‘ir. Poyasi qoramtir tuk bilan qoplangan. Durdona, Navro‘z, Qahrabo navlarini poyasi o‘rtacha 68-95 smlk bo‘lib, tik, yarim butasimon bo‘lib o‘sishi bilan farq qiladi. Ularning poyasi determinant ya‘ni cheklangan tipga kiradi.

Bargi. Barglari murakkab uchtalik (uch qo‘shaloq), 12-17 smlk barg bandida joylashadi, mayda qoramtir sarg‘ish tuklar bilan qoplangan, tukchalarning rangi, qalin siyrakligi moshning nav belgisi hisoblanadi, barg bandlari yirik va uzun. Barg bandi va bargining orqa tomonida tuklar ko‘p. Moshning barglari tashqi ko‘rinishidan loviyaning barlariga o‘xshaydi.

To‘pguli. Gullari yirik, binafsha va sariq ranglarda. Guli to‘p bo‘lib joylashgan. Gulining 10-20 tasi bir tupga birikkan. Shingilda gulning bir qismi rivojlanmay qurib qoladi. Mosh umuman barcha dukkakli ekinlarning gullari o‘zidan changlanuvchan bo‘lib, ularning guli asosan hali ochilmasdan shonani ichidalik holida changlanadi, gulga aylangan gulni tojibarglarini yulib ochib ko‘rilsa uning ichida shakllanib ulgurgan yoki dukkaklari kuzatiladi. Gulining umumiy tuzilishi boshqa dukkaklilarnikiga o‘xshash. Dukakagi to‘g‘ri, egilgan yoki cho‘ziq ingichka dukkak, uchi o‘tkir mayda qoramtir tuk bilan qoplangan. Tuklar dukkakga qoramtir tus beradi, uzunligi 5-18 sm ga yetadi va bir dona dukkakning ichida 6-15 tagacha urug‘ bo‘ladi. O‘simlik poyasidan osilib turadi, pishgandan keyin tez yig‘ishtirilmasa chatnaydi.

Mevasi. Silindrsimon shakllik uchi uchlik, to‘mtiq ko‘rinishlik, navlariga qarab har xil darajada tuklangan, pishib yetilganda to‘q qo‘ng‘ir, qora ranglik, uzunligi 8,5-14,5 sm gacha bo‘lgan dukkak.

Dukkaklari chatnaydi, ammo yangidan introduksiyalash asosida yaratilayotgan poyasi tik o‘sovchi navlarning o‘simliklaridagi dukkaklarni ichki qismida oq momiqsimon pux mavjud bo‘lib, bu dukkaklar chatnamaydi donlari to‘kilmaydi, ularni po‘sti qattiq (pergament qobig‘i) qalinligi bilan xarakterlanadi. Har bir o‘simlikda o‘rtacha 46-78 donagacha dukkaklar bo‘lishi mumkin. Har bir dukkakda o‘rtacha 8-12 donagacha mosh urug‘i joylashadi.

Urug‘i. Urug‘lari ko‘pincha silindrsimon, yumaloq shakllik, to‘q yashil, och yashil, qo‘ng‘ir yashil, och sariq, qora ranglik yaltiroq po‘stli, ba‘zan qalin tukli, urug‘ pallalik don bo‘ladi.

Shuningdek, moshning urug‘lari mayda, sal cho‘zinchoq, hajmi 3-5 mm, rangi qoramtir, yashil, qora bo‘ladi. Urug‘ kertigining rangi qora, ba‘zan oq rangda. 1000 dona urug‘ining vazni 50-80 g keladi. Donning urug‘ qopchig‘i aksariyat xollarda oq ranglik chiziqchalik. Dondagi oqsil miqdori o‘rtacha 24,3-27,2 % gacha, moy miqdori 0,5-0,8% ni tashkil etishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Atabaeva X.N, Sattarov M.A, Idrisov X.A Sug‘oriladigan maydonlarda mosh etishtirishning intensiv texnologiyasi bo‘yicha tavsiyanoma. Toshkent 2019

2. Atabaeva X.N, Xudoyqulov J.B O‘simlikshunoslik.T “Fan va texnologiya”. 2018

3. Atabaeva X.N.. Idrisov X.A Vliyanie srokov seva na formirovanie uroжайnosti sortov masha. Aktualnie problemi sovremennoy nauki. Informatsionno-analiticheskiy jurnal Rossiya.Moskva 2019 g, № 4 (107) 118-121 str.

4. Atabaeva X.N.. Idrisov Opit vozdelivaniya masha v Uzbekistane. evelopment Evraziyskiy sentr innovatsionnogo razvitiya actual questions and Innovations in science ii Mejdunarodnaya nauchnaya Konferensiya Balikesir 9 oktyabrya 2019 g, Tursiya 231-234 str.

5. Atabaeva X.N., Xudoyqulov J.B., Anorboev A.R., Idrisov X.A. Mosh etishtirish. Qo‘llanma Toshkent.2021 yil.

6. Atabaeva X.N., Idrisov Mosh etishtirish texnologiyasini takomillashtirish. Monografiya. Far‘gona. 2021 yil.

7. Idrisov X.A, Nurmatov U.O **Sug‘oriladigan maydonlarda mosh hosildorligiga ekish muddati va me‘yorining ta‘sirini o‘rganish.** Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723

